

AFGANİSTANDAKİ ESKİ TÜRK İDARELERİ VE BUNLARIN ÖZBEK ŞAİRLERİNİN KİMLİK ALGILAMALARINDAKİ YERİ

Rıdvan ÖZTÜRK*

Özet

Bugün içerisine Afganistan, Pakistan, Bangladeş ve Hindistan'ın belli bölümlerini alan bir coğrafyada milatlı yılların başından on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar devam eden bir Türk hâkimiyeti olmuştur. Bu hâkimiyetin zaman zaman kesintiye uğradığı veya yeterince yazılı belgelerle sabitlendirilemediği dönemler de bulunmaktadır. Geçmişin günle bağdaştırılması bölgede dünün varisleri olanların kollektif şuurunda yansımalarını göstermektedir. Herat'tan Delhi'ye kadar uzanan bu bölgede yüzyıllar içinde kimlikleri asimile olmuş Türk toplulukları ile hâkimiyeti kaybedilmiş Türk bölgeleri de mevcuttur. Bunlar arasında kimliğini daha etkin biçimde koruyan bölge ve ahali olarak, Afganistan'ın kuzey bölgesi ile bu bölgede yaşayan Özbek Türkleri öne çıkmaktadır.

Bu çalışmada kültürel kimliklerini ifade etmede Afganistanlı Özbeklerin tarihi dönem Türk hükümdarlarına bakışları, Afganistanlı Özbek şairlerinin şiirlerinden örneklerle yansıtılma yoluna gidilecektir. Onların şiirlerinde Afrasiyab gibi efsaneleşen isimlerle Sultan Mahmut, Cengiz Han, Emir Timur Küregen, Sultan Hüseyin Baykara ve Zahirüddin Babür Şah gibi bölgede hüküm sürmüş hükümdar isimlerinin çağrışım alanları belirlenerek, mensubiyet duygularının sebepleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler

Afganistan, Özbek Şairleri, eski Türk idareleri, Türk kimliği, kimlik algılaması.

OLD TURKISH AUTHORITIES IN AFGHANISTAN AND THE PLACE OF THESE IN THE IDENTITY PERCEPTION OF UZBEK POETS

Abstract

Today, it has been domination in the region where contain the certain parts of the Afghanistan, Pakistan, Bangladesh and India has been continued beginning of the A.D until the middle of the nineteenth century. There are also periods that this domination was interrupted from time to time or not enough fastened with in written documents. Reconciling the past days to yesterday's heirs in the region, which shows the reflection of the collective consciousness. In this region, ranging from Herat to Delhi assimilated identities Turkish community and lost dominance Turkish region are also available in centuries. They are more effectively protected the identity of the region and the people, as the northern region of Afghanistan with the Uzbek Turks living in this region stands out.

* Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Öğretim Üyesi, ridvanozturk1961@gmail.com.

202•TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

In this study, expression of the cultural identity of Afghan Uzbek Overview of the history of the Turkish rulers of the period, with examples from the poetry of Afghan Uzbek poet will be reflected It will focus on the causes of feelings of belonging in heir poems Afrasiyab legendary names such as Sultan Mahmud, Genghis Khan, Timur Rowing, the Sultan Hussein Shah Bayqara and Zahirüddin Mughal rulers who ruled in the region, such as the names connotation areas will be determined.

•

Key Words

Afghanistan, the Uzbek poet, old Turkish authorities, Turkish identity, identity detection.

1. Afganistan Bölgesinde Türkler ve Bölgede Türk Dilinin Tarihi Derinliği

1.1. Akhunlardan Gaznelilere

Afganistan bölgesinin en eski sakinleri arasında Türk kökenli halklar önemli bir yer tutmaktadır. Afganistan bölgesinde Türklerin ikamet; milatlı yıllara hatta daha öncesine kadar götürülebilse de, esas itibariyle Akhunlar döneminden bu yana daha net olarak takip edilmektedir. Dil ve konuşuru, dil ve toplum arasındaki ilişki; her dönem dilden hareketle toplumun varlığını veya toplumdaki hareketle dilin varlığını ortaya koymanın bir yolu olarak görülmüştür. Yazılı verilerin ortada olmadığı durumlarda toplumun kimliğinden hareketle dilin de varlığını belirlemeye sıkça müracaat edilmiştir. Afganistan bölgesinde de Türk dili ile ilgili yazılı verilerin görülmeye başlamasından çok daha öncesi zaman diliminde bölgede Türk kökenli kabul edilen toplumların varlıkları bu anlamda dikkat çekicidir.

Afganistan'ın güney bölgesinde Türklerin varlığının, İslamiyet'in ilk yıllarından daha eski devrelere kadar inmesi mümkündür. Büyük bir ihtimalle Türk oldukları kabul edilen Kuşanlar ve daha sonra Eftalitler (Akhunlar) bu bölgeye hâkim olmuşlardı. Kuşanlar MÖ 1. yüzyılın ortalarından itibaren başladıkları Afganistan'a hâkim olma mücadelesini tahminen MS 40 yılında kazanmışlardı. Kuşan Devleti topraklarını Hindistan'a kadar genişletti. Onların Afganistan'daki üstünlüğü Akhunlar tarafından sona erdirildi (MS 5. yüzyılın sonu). İlk İslami devre içinde kuzeyde Toharistan ve Bedahşan'dan güneydeki Büst'e kadar olan saha içinde Türk ananesine uygun olarak konar-göçer yaşayışlarını devam ettirmiş bulunan Halaç Türkleri Eftalitlerin torunları olarak Ceyhun'un kuzeyinden gelmiş, sonra da Doğu Afganistan'ın bu bölgesinde kalmış Türk topluluklarıdır (Merçil 2007: 4-5).

Mesudi'ye göre Sasani padişahı Behram Gur (420-438) zamanındaki Akhun hükümdarı "Hakan el-Türk" unvanını taşıyordu. Ceyhun'u geçerek Sasanilerle savaşan Hakan el-Türk, Behram Gur tarafından öldürülmüştü. Akhunlar, bütün Türkistan'a hükmeden selefleri gibi Kuzey Hindistan'a da hâkim olmuşlardı. Akhunların Türklüğünden genellikle şüphe edilmemektedir. "Aksungur, Toraman" gibi hükümdar adları, "hakan el-Türk, tegin" gibi unvanlar onların Türk olduğunun kanıtıdır. İsimlerinin başındaki "ak" onların, Asya Hunlarının batı kolundan olduklarını gösterir. Çünkü Türklerde ak, batı yönü için kullanılır. Gerek Kuşanlar, gerek Akhunlar, İran devletlerinin Afganistan ve

Hindistan'a yayılmasına engel olmuşlardır; bu bölgede kendilerinden sonraki Türk oluşumlarına (Köktürkler, Gazneliler, Gurlular, Babürlüler) zemin hazırlamışlar ve Afganistan, Pakistan, Hint kültürlerinde bugün de görülen Türk tesirlerinin ilk tabakasını teşkil etmişlerdir. Özellikle, Sasanilerle iş birliği yaparak 557'de Akhunları yıkan Batı Köktürklerinin, Maverünnehir ve Afganistan bölgesindeki hâkimiyetinde, kendilerinden önceki Akhunların bıraktığı Türk varlığının önemli rolü olmalıdır (Ercilasun 2004: 67-68).

İstemi Kağan, önce Sasanilerle ittifak yaparak 557 yılında Akhun devletini yıkınca, Akhunlardan alınan toprakların Ceyhun'a kadar olan bölümüne Köktürkler sahip oldular. İttifak dolayısıyla İstemi Kağan'ın kızı Fakim, Sasanilerin ünlü hükümdarı Nuşirevan'la evlendi. "Fakim" kelimesi Türkçe "Begim" olmalıdır. Bu evlilikten doğan Hürmüz, "Türkzad" (Türk'ten doğma) lakabıyla anıldı. Fars ve Türk edebiyatının ünlü mesnevilerinden Hüsrev ü Şirin'in kahramanı "Hüsrev", Hürmüz'ün oğludur. Hürmüz'ün ana tarafından dedesi İstemi Kağan'dır (Ercilasun 2004: 80-81).

İslam orduları İran ve Kuzey Hindistan'a doğru ilerledikçe, daha Emeviler zamanından (614-750) başlayarak Türkler ile karşılaşmışlardır. Emevilerden Mervan'ın halifeliği zamanında (684-685), Sistan valiliğine tayin edilen Abdülaziz b. Abdullah, Büst ve Kabil'in yerli hükümdarına karşı yaptığı seferde (m. 684), onun ordusunda Türklerle tesadüf etmişti. Araplar geldiği vakit Afganistan'ın batısında Hamun gölü etrafında ve Belucistan hududunda da bazı Türk kabileleri yaşamakta idi. Tahminen 850 yılına kadar Kabil'de Türk olan Kabul-Şahlar hanedanı hüküm sürmüştü ve adı geçen bu hanedan IX. yüzyılın başında Horasan valisi Abdullah b. Tahir'e yıllık haraç olarak iki bin kişilik Oğuz esirlerinden bir grup göndermişti. Yine Abbasi halifesi Mansur zamanında (754-775), Zabulistan hakimi Zunbil, Sistan'ın Müslüman valisine yıllık haraç olarak develer, Türk çadır ve esirler yollamıştı. Bu örneklerden anlaşılacağı üzere, Gazneliler devrinden önce de Afganistan bölgesinde Türk toplulukları bulunmaktaydı ve Gazneliler Devleti tabii ki, büyük ölçüde bu topluluklara dayanıyordu. Nitekim Halaçlar daha sonra Gazneliler ordusunda önemli bir kuvvet olarak yer almışlardır (Merçil 2007: 4-5).

1.2. Gazneliler Dönemi

10. yüzyılın sonlarında Samani ordularında görev yapan Türkler ayrılarak Sebük Tegin liderliğinde Gazneliler Devletini kurdular. 969-1187 yılları arasında hüküm süren Gazneliler Devleti adını, Afganistan'ın doğusunda bulunan başkentleri Gazne'den almıştır. Sebük Tegin'in ölümünden sonra tahta oğlu Mahmut geçmiştir. Gazneli Mahmut zamanında, devlet en parlak

devrini yaşadı. Gazneli Mahmut 11. yüzyılın ilk çeyreğinde Hindistan'a 17 sefer düzenleyerek, Kuzey Hindistan'ı topraklarına katmış ve bugünkü Pakistan ve Afganistan bölgesinin İslamlaşmasını sağlamıştır. 1040 yılında Dandanakan Savaşında Selçuklular karşısında büyük bir yenilgiye uğrayan Gazneliler, topraklarını kaybederek Hindistan'a çekilmişlerdir. 1059 yılında Selçuklu hâkimiyetini tanıyan Gaznelileri, 1187 tarihinde Gurlular ortadan kaldırdılar.

Karahanlı hükümdarı Kadır Han Yusuf ile Gazneli hükümdarı Sultan Mahmut arasındaki haberleşmelerden anlaşıldığına göre, Kadır Han Yusuf kendisini "Türk" soyundan görmekte ve kendisi gibi "Türk" soyundan olduğunu bildiği Sultan Mahmut ile arasında bu durumu dostluğa vesile saymaktadır. Zira Sultan Mahmut'un babası Sebük Tegin, Türk Hakanlığı ülkesinde önemli bir merkez olan Barshan şehridir. Barshan ise, Türk Afrasyab'ın oğlunun adı ve onun kurduğu şehir olarak bilinmektedir (Huncan 2005: 7). Gazne şehrini Alptegin'e teslim ederken Gazne halkı "İster Türk, ister Tacik olsun bize adaletli ve insafı olan, canımız, malımız, kadın ve çocuğumuz için kendisinden emin olduğumuz bu padişah lazımdır" diyerek şehrin kapısını açarlar (Merçil 2007: 4). Yine ilk Gazneli hükümdarların adlarına bakıldığında Türkçe adlar hemen dikkat çekmektedir: Alptegin, Bilgetegin, Böritegin, Sebüktegin vb.

Bölgenin İslamlaşmasında en etkili olan ve Gazneli Devletinin kurucu hükümdarlarından Sebük Tegin ve oğlu Sultan Mahmut Türk kökenli olup, çağdaşı Karahanlı hükümdarları tarafından da bu durum bilinmekte ve vurgulanmaktadır. Sultan Mahmut döneminde ve genel olarak da Gazneliler Devleti edebi hayatında Türkçe'ye, Arapça ve Farsça'ya olduğu kadar itibar edilmemiştir. Resmi yazışmalar, Sultan Mahmut'un ilk veziri Fazl bin Ahmed-i Esferayini'nin döneminde (998-1013) Farsça, diğer zamanlarda Arapça olmuştur (Coşkuner 2004: 47). Fars edebiyatının en önemli eserlerinden bir olan Firdevsi'nin Şehname'sinin yazılmasına vesile olunan bu muhitte, Türkçe eser yok denilebilecek seviyededir. Ancak Kuran-ı Kerim'in bilinen en eski satır altı Türkçe tercümesi de Sultan Mahmut'un (öl: 1030) kızı Fatma için bu bölgede yazılmıştır. Mukaddimesinde "anlamını da bilsin" kaydı bulunan bu eserin bir parçası günümüzde İran'da Meşhed Kütüphanesinde bulunmaktadır (www.yazmalar.com).¹

¹ Prof. Dr. Mikail Bayram, İran'daki bu nüshanın tam bir nüsha olduğunu; Prof. Dr. Abdülkadir Karahan ile birlikte bir şahsın elinde gördüklerini, mukaddimesini okuduklarını, merhum Karahan hocanın eseri elde edebilmek için çok uğraştığını, ama şahsı ikna edemediğini, şahsımızla olan bir sohbetinde (09.04.2011, Konya) anlatmıştı. Onun tahminine göre eser 1050 tarihi civarında yazılmış olmalıdır.

Sultan Mahmut bilime, edebiyata ve kültüre önem vermiş; aralarında Herat'ın da bulunduğu yerleri kültür merkezi haline getirmiştir. Onun himaye ettiği şairler arasında Ferruh Sistani ile Menuçehri Damgani Türk asıllı idiler. Bu seçkin tabaka içinde ortaçağın en büyük şahsiyetlerinden biri olan Ebu Reyhan el-Biruni de Türk asıllı şahsiyetlerdendir. Yine Sultan Mahmut ile Mesut'un hizmetinde görev yapan Ebul-Ala Muhammed bin Hassul da Türkleri öven "Tafzil el-Etrak ala sair el-Ecnad" adlı bir eseri yazmıştır (Merçil 2007: 92). Yazdığı Şehname'de İran toplumunu överken, Afrasiyab'ı ve onun mensup olduğu Turanlıları yeren Firdevsi; Sultan Mahmut tarafından yeterince takdir edilmediği için onu hicvetmiş ve kaçmak durumunda kalmıştır. Bu durum Ebul-Ala Muhammed bin Hassul'un durumu ile karşılaştırıldığında, Sultan Mahmut'un bölgede takdir edilmesinin ve sahiplenilmesinin sadece cihat yapan bir hükümdar olmasından kaynaklanmadığını, en az onun kadar Turanlılık mensubiyeti duygusundan da kaynaklandığını göstermektedir.

Günümüze ulaşan ve tespit edilen eserler değerlendirildiğinde Gaznelilerin Türk dili ve edebiyatına son derece az katkısı olduğu görülmektedir. Ancak buna rağmen bölgede Gazne ve özellikle de Sultan Mahmut adı azımsanamayacak ölçüde etkilidir. Afganistan'daki günümüz Özbek şairlerinin şiirlerinde de bu durumun yansımaları açıkça yer almaktadır. Bu adlar mensubiyet duygularının bir ifadesi olarak kullanılmakta ve kimliğin bir parçası olarak sunulmaktadır. On yedi kez Hindistan'a sefer yapmış ve bu bölgenin İslamlaşmasında etkili olmuş olan Sultan Mahmut'un Emir Timur ile birlikte zikredilmesi de sahiplenilmenin derecesini göstermektedir:²

*Sindirib Mahmud necha Sumnotning butlarin
Topti Timur davrida ham izzat u shon Turklar*

Mübeşşir Hatibzade RK 2: 126

*Buyuk sulton Mahmud Shoh G'azna xon u va ham fotih
Diyor-i Sumnotga yoshirilmas faxr u shonim bor*

Hamidullah Bütün Haydari, TŞC: 37

Aslında benzer bir birlikte zikretmeyi, Nizamüddin Şami tarafından kaleme alınan ve Emir Timur'un savaşlarının anlatıldığı Zafername adlı eserde de görmekteyiz. Gürcülerle yapılan savaştan dolayı Emir Timur şöyle övülür:

"Hakikaten bu vaka Mahmut Sebüktegin'in gazvelerini unutturdu; hatta müminlere sahabe ve tabiinin gazvelerini hatırlattı." , "Senin

² Alıntılanan Özbekçe örnekler, Özbekistan'da kullanılan Özbek Latin alfabesi ile verilmiştir.

kılıcın, düşman memleketlerinde Sebüktegin oğlu Mahmut'un Hint memleketlerinde yapmadığını yaptı" (Şami 1987: 337).

1.3. Afrasiyab (Alp Er Tunga) ve Turan İlişkisi

Kadır Han Yusuf gibi yöneticilerin mensup oldukları hanedandan dolayı Cüzcani (Doğ. 1193), onları genel bir ifade ile "Afrasiyabiyan (Afrasiyablılar)", "Hanan-ı Afrasiyabi (Afrasiyablı hanlar), Selatin-i Afrasiyabi (Afrasiyablı sultanlar), Müluk-i Türkistan-ı Afrasiyabi (Afrasiyablı Türkistan melikleri) ya da Ümera-yi Afrasiyabi (Afrasiyablı emirler)" şeklinde tanımlarken, İbnü'l-Esir de bu hanedanı "Al-i Afrasiyab et-Türki (Türk asıllı Afrasiyab ailesi)" olarak genel bir tanımın içine yerleştirmektedir (Huncan 2005: 8).

Afrasiyab 11. yüzyılda yazılmış olan Kutadgu Bilig'de geçtiği şekli ile Türkler arasında adı meşhur, iyi bilinen Tonga Alp Er diye, Tacikler (İranlılar) arasında ise Afrasiyab diye bilinmektedir. Kutadgu Bilig'de Tonga Alp Er'in unutulmamasının da, İranlıların eserlerinde ondan bahsetmesinden dolayı olduğu kaydedilmiştir (Arat 1991: 43):

*277 bu türk beglerinde atı belgüliüg
tonga alp er erdi kutı belgüliüg*

*280 tejikler ayur anı efrasiyab
bu efrasiyab tuttı iller talap*

*282 tejikler bitigde bitimiş munı
bitigde yok erse kim ukgay anı*

Afganistanlı Özbek şairleri Afrasiyab'ı³, diğer adı ile Alp Er Tunga'yı kimliklerinin vurgulamasını yaparken şiirlerinde kullanmışlardır. Onu Türk ve

³ Afrasiyab, İran millî destanında İran düşmanı olarak gösterilen Turan hükümdarı. İran millî tarihinin bir bölümü içinde yer alan Afrâsiyâb efsanesi, Orta Asya bozkırlarındaki göçebeler tarafından İran'a karşı girişilen saldırılarla ilgi kurularak birçok rivayetle birleştirilmiştir. Nitekim bu hikâyelerin çoğu, birkaç hükümdar döneminde kuzeydoğudan yapılan hücumlarla ilgili görülmektedir. Sâsânîler döneminde (226-632) doğudan gelen saldırılar, Orta Asya'daki saldırıların hâtrasını güçlendirip onların canlandırılmasına yaradı. Bu yüzden Afrâsiyâb hikâyeleri, sadece Saka kabilelerinden bir bölümünün değil aynı zamanda Hunlar, Heftalitler ve Türklerin saldırılarını da yansıtmaktadır (s. 479). Türklerin İranlılarla ilk teması VI. yüzyıla rastlar. Firdevsî'nin, İranlı rakip bir kabile olan Turanlılarla Türkleri aynı ve Afrâsiyâb'ı da onların hükümdarı olarak kabul etmesi, Türkler'in İslâmî dönemdeki Mâverâünnehir akınları karşısında İran milliyetçilerinin olumsuz etkileri altında kalmış olmasının sonucudur. Şüphesiz bu olaylar Türk destanlarında da yer almış ve Kâşgarlı Mahmud tarafından Divânü Lugâti't-Türk'te Türk destan kahramanı Alp Er Tonga, Afrâsiyâb olarak gösterilmiştir. Türkler tarafından Afrâsiyâb'a birçok hikmetli sözler ve öğütler atfedildiği gibi Kâşgar'da kurulan ilk Müslüman devleti olan Karahanlıların ve ayrıca Selçukluların Afrâsiyâb soyundan geldiği ileri

Turan kavramlarının sembol isimlerinden biri olarak görmektedirler. Afrasiyab'ın neslinden geldiklerini onu ataları olarak gördüklerini şiire "Afrosiyobni farzandi, Afrosiyobni o'g'li" ibareleri ile yansıtmışlardır:

*Sen ulug' Afrosiyobni qahramon farzandisan
Senga faxr aylar bu kun İron u Turon O'zbekim*

Cevizcani: 388

*Turay Afrosiyobni botur o'g'li
Dubora ahl-i Turon vaqti bo'ldi*

Cevizcani: 326

İran efsanelerindeki bütün olumsuz nitelendirmelerine rağmen Afrasiyab'ı övünç kaynağı olarak gördükleri tarihi isimlerden Emir Timur, Zahirüddin Muhammet Babür ve Cengiz Han ile birlikte zikretmişlerdir:

*Timur u Afrosiyob u Bobur u Changizxon
Har biri davronlarda mard-i davron O'zbekim*

Abdulahad Hakyar, Babur 2008

Bazen Ebulgazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terakime adlı eserinde (1659) nakledilen bilgilere uygun olarak, Afrasiyab'dan da öncesine götürülerek, Nuh Peygamberin büyük oğlu Yafes'e ve onun büyük oğlu Türk'e kadar neslin uzandığı ifade edilir:

*Mansha-i aslingni bilsang kim erur nasling seni
Nuh payg'ambarni o'g'li Yafas o'g'lon O'zbekim*

Abdulahad Hakyar, Babur 2008

Bu durum, aynı zamanda Ebulgazi Bahadır Han döneminden bugüne kültürel bağların kesintisiz olarak aktarıla geldiğini de bize göstermektedir. Şecere-i Terakime'de Nuh Peygamberin oğlu Yafes ölürken büyük oğlu Türk'ü yerine oturtup, diğer oğullarına ona tabi olmalarını söyler:

"...özge oğlanlarıng aytı kim Türkni özüngizge padişah bilip anıng sözindin çıkmang tidi. Türkke Yafes oğlanı tip lakap koydılar" (Ölmez 1996: 118).

sürülmüştür. Afrâsiyâb, Şahnâme'de bir yandan dünyanın kötü hükümdarları arasında gösterilirken bir yandan da güçlü, kabiliyetli ve yiğit bir kumandan olarak nitelendirilir. Nitekim kötülüğü temsil eder gibi görünen Afrâsiyâb aynı zamanda merhametli ve yapıcı bir kahramandır. Onun Siyavuş'a karşı davranışı, Zerenc şehrini kurması, kanallar açtırması, ok ve yay yapma mahareti, İran'daki birçok yerleşim merkezinin ona atfedilmesi iyi yanlarını gösterir (Yazıcı 1994: 478-479).

Afganistan'ın üstat şairlerinden kabul edilen Metin Andhoyi de, aşağıdaki beytinde bu haberdarlığı göstermiştir:

*Turkmon u Turk haqida nasab-noma yozib
O'l Abulg'ozı kabi sho'rat qozongan bizda bor*

Andhoyi 2001: 211

Tarihi dönemlerde İran-Turan mücadelesi uzun süreli olmuştur. Tarihi derinliği arttıkça İran zemini bugünkü İran devleti coğrafyasından daha farklıdır. İran'dan Hindistan'a kadar uzanabilen geniş bir alanı içine almaktadır. Afrasiyab ile birlikte çağrışım alanı içinde olan "Turan" coğrafyası ise, bu geniş İran coğrafyasının üst komşularının yurtlarını anlatmaktadır. Turan, bir türlü yenilemeyen, sürekli olarak İran'ı rahatsız eden, Ceyhun ötesindeki toplulukların ülkesidir. Efsaneye göre Feridun bu ülkeleri oğlu Tur'a vermiştir. Ülkenin ismi ondan gelir. Ancak Farslar bir kelime oyunu yapmayı ihmal etmemişlerdir. Turan aynı zamanda şeytanın, yani Tura'nın ülkesi demektir (Karatay 2003: 25). Tabi olarak da buralarda yaşayan halkların adını da genel anlamda içermektedir. Afganistan İran-Turan mücadelesinin en fazla görüldüğü bir coğrafya olması sebebiyle şairlerin kimlik vurgulamalarında Afrasiyab ismi kadar Turan ismi ve Turanlı kabul edilen toplumlar da yerlerini almışlardır:

*Oltıy u Tıyonshon tog'lari
O'rxun-Yanisayning xatti
Turan zamin-Afrosiyob yurti
O'shal kim shoniga Firdavsi aytgan erdi
"Temir tog' suv bo'lar Afrosiyob otin eshitganda!"*

Emini 2007: 395

Kazım Emini'nin yukarıdaki mısraları Firdevsi'ye bile "Afrasiyab"ı övdürmekte ve Turan zeminini de onun yurdu olarak belirtmektedir. Benzer şekilde Zikrullah İşanç da, Turan tacını ecdat olarak Hunlara kadar götürüp giydirmektedir. Mekân olarak da Gobi Çölünden, Tiyanşan Dağlarından Anadolu'ya kadar bir coğrafyayı öne çıkarmaktadır:

*Hunlaring-ajoddlaring torix oltin tojidur
Kiy Turon tojing, yana Hunlikda maydoning kelur
O'yla Go'bi dashtidan to Rum qadar ot o'ynatib
Olp-Tıyonshon tog'idan, Turkona javloning kelur*

Emini 2007: 40

Özbek şairleri mensubu oldukları toplumun Turan neslinin devamı olduğunu ve onların mevcut durumlarından da rahatsızlık duyduklarını yer yer şiirlerine yansıtma yoluna gitmişlerdir:

*Agar Afrosiyob o'g'lidursan
Tur o'rningdin ki Turon vaqti bo'ldi*

Cevizcani 332

*Ushbu yurtta ahl-i imon yashnagan
Ushbu yurtta ahl-i Turon yashnagan*

Vekilzade 2009: 49

*İttifoq aylash kerakdur chin yurakdan bizlara
To tirilsa qayta boshdan nom-i Turon Turklar*

Mübeşşir Hatibzade RK 2: 126

*Senga ey buyuk nasl-i Turon salom
Senga ey ulug' xalq-i davron salom*

Cevizcani 175

1.4. Timurlular ve Turan'dan Türkistan'a Geçiş

Bugünkü Afganistan bölgesi, Selçuklulardan sonra 12. yüzyılda kısa bir süre Gurluların hâkimiyeti olmuşsa da, 12. yüzyılın sonlarında hâkimiyet yine bir Türk devleti olan Harzemşahlara geçmiştir. 1220'den sonraki Moğol hâkimiyeti bir buçuk asra yakın sürmüştür. Afganistan 14. yüzyılın sonlarından itibaren yeniden Türk hâkimiyetine girmiştir.

Cengiz Han İmparatorluğunu yeniden canlandırmak isteyen Emir Timur Küregen (1370-1405), o imparatorluk kadar olmasa da yine binlerce kilometrekarelik bir alana hükmetmiştir. Kendi ifadesi ile hâkim olduğu memleketleri şöyle belirtmektedir:

*"Eron, Turon, Rum, Mag'rib, Shom, Misr, İroq-i Arab, İroq-i Ajam,
Mozandaron, Gilonot, Shirvonot, Ozarboyjon, Fars, Ho'roson, Dasht-i
Qipchoq, Dasht-i Jete, Horazm, Kobiliston, Boxtarzamin, Hindistonga
podshoh bolip hükm sürdim."* (Saquniy 1991: 54).

Ancak Timur'un kendisinin Turan sultanı olduğunu özellikle vurguladığını görmekteyiz. 1391 yılında Toktamış Han'ın üzerine sefere giden Timur, Kazakistan'daki Altın Çuku dağına diktirdiği sekiz satırı Uygur harfli, üç satırı Arap harfli kitabede kendisini "Turan sultanı Timur Beg" olarak tanıtmıştır (Aka 2014: 24).

Timur'un 1405'te ölümünden sonra torunları saltanat davasına kalkışmışlarsa da, Horasan'da vali bulunan küçük oğlu Şahruh duruma hâkim olmuştur. Şahruh'un 43 yıl süren saltanatından sonra, oğlu Semerkant valisi Uluğ Bey, ondan sonra da Ebulkasım Babur, Ebu Said, Maveraünnehir ve Horasan ile bölgelerine sırasıyla egemen olmuşlardır. Bundan sonra Sultan Hüseyin Baykara Horasan'a hakim olmuş, onun 40 yıl süren saltanatı (1547-1506) zamanında Herat büyük uygarlık merkezi olarak ün kazanmıştır.

Timur sülalesinden Ömer Şeyh Mirza'nın oğlu olan Gazi Zahirüddin Muhammet Babür, babasının ölümü üzerine tahta geçmişse de, Semerkant'ı Şiban Han'a bırakmak zorunda kalmıştır. Babür, 1504 yılında Kabil'i ele geçirmiş ve burada Babürlü Hanedanlığını kurmuştur. Semerkant, Buhara ve Herat bölgelerinde istediği hâkimiyeti kuramayan Babür, Kabil'den Hindistan'a yönelmiş, düzenlediği seferlerinde 1519'da Pencap'ı, 1526'da Delhi ve Agra'yı ve 1528'de Luknov'u almış ve Agra'yı başkent yaptıktan kısa bir süre sonra 1530'da vefat etmiştir. Bugünkü Afganistan, Pakistan ve Hindistan coğrafyasında kurulmuş olduğu Babürlü Hanedanlığı, bölgede 1858 yılına kadar hüküm sürmüştür (Ercilasun 2004: 422). 17. yüzyılın sonlarında ve 18. yüzyılın başlarında Babürlülerde görülen zaaf alametleri otoritelerinin kaybolmasına sebep olmuş 1739-1740'da Muhammed Şah'ın idaresindeki Hindistan Türk Devletini, İran şahı Nadir Şah istila edip vergiye bağlamıştır. Nadir Şah'ın ölümünden sonra İran aleyhtarı hareketi Abdalilerin lideri Ahmet Şah idare etmiş. 1748'de Ahmet Şah Hindistan Türk Devletine karşı sefer yaptıysa da, netice elde edemediği için geri dönmüştür. Milli Afganistan Devletinin kurucusu Ahmed Şah 1772'de öldü (Saray 2002: 19-27).

Bu bölgede hâkimiyet, 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Emir Timur ve onun soyundan gelenlerin kurduğu devletlerde ola gelmiştir. Bu zaman zarfında hüküm süren padişahlardan üç tanesi bölge üzerinde daha kalıcı etkiler bırakmıştır: Emir Timur Küregen, Sultan Hüseyin Baykara ve Gazi Zahirüddin Muhammet Babür. 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Timurluların başkentliğine yükselen Herat da, Türk dili ve edebiyatının yeni merkezi haline gelmiştir. O kadar ki, Herat'tan bahseden Zahirüddin Muhammet Babür Şah, burayı emsalsiz bir şehir olarak kaydetmiştir (Caferoğlu 1984: 197).

Bugünkü resmîyeti itibariyle söyleyecek olursak Afganistan, Pakistan ve Hindistan'ın uzun süreli Türk hâkimlerinin isimleri Afganistanlı Özbek şairlerinin şiirlerinde yer almışlardır. Başta Emir Timur Küregen olmak üzere, Sultan Hüseyin Baykara, Muhammed Zahirüddin Babur Şah gibi önemli şahsiyetler en çok telmihte bulunulanlar arasındadır. Emir Timur, "Timur" adının yanı sıra "sahibkiran", "küregen" gibi sıfatları ile de yâd edilmektedir:

*Sindirib Mahmud necha Sumnotning butlaring
Topti Timur davrida ham izzat u shon Turklar*

Mübeşşir Hatibzade, RK 2: 126

*Agar torixlar ko'rsang haqiqatlar ayon bo'lgay
Farosatli Amir Timur kabi sahib-qironim bor*

Bütün Haydari, TŞC: 37

*Hurmat etganlar ulug' shoningni botur shaxslar
Qahramon Timurdur bu so'zga burhon Andxo'yim*

Metin Andhoyi, Andhoyi: 239

*Arz-i hol et, so'zga til och, dildagi dardingni ayt
"Egma bosh, qaddingni tik tut" teb Kuraganing kelur*

Zikrullah İşanç, Emimi 2007: 41

Emir Timur şairlerin ifadelerinde “baba” (ata) olarak geçmektedir. Nesebi gösteren bu kelime “Amir Timur bobom”, “bobomiz Amir Timur” gibi ifade kalıplarında kullanılmıştır. Timur ile ilgili bu soy, nesil ilişkisini “bobo” kelimesinin yanı sıra “avlod-i Timur” ifadesinde geçen “avlod” kelimesiyle de pekiştirilmiştir:

Yo Amir Timur bobom ruhi madad qil haydari

Kazım Emimi, Emimi 2007: 22

*Zulm u zolim to'g'risida qarshi turding doimo
Bobomiz sohib-qiron Timurga o'xshash xaslating*

Nesime Savlet, RK 2: 183

*Har tamon ot sakratar avlod-i Timur bul zamon
O'zgalor xotiri endi malol o'ldi yana*

Seyid Kurban, Ş: 229

Emir Timur ile Afganistanlı Özbeklerin ilgisi soy birliğini ifade etmekten daha da öteye gitmektedir. Timur sadece şairlerin şiirlerinde yer almaz, internet sayfalarında da resimlerinin öne çıkarıldığı, sözlerinin beğenilerek kaydedildiği ideal bir kişi olarak görülmektedir. Bunlardan biri olan “mangu bitiglar” sayfasında, Timur'a atfen zikredilen şu sözlere yer verilmiştir:

*Biz kim muluki Turon
Amiri Turkistonmiz
Biz kim millatlarning
Eng ulug'i Turkning*

Bosh bo'g'inimiz

Mangu bitiglar

Her ne kadar, Emir Timur ile ilgili (Tüzükat-i Timur, Şami'nin Zafernamesi ve İbni Arabşah'ın Acayibü'l-Makdur gibi) birinci el kaynaklarda geçmese de, yukarıdaki sözün bölgede benimsendiğini, Emir Timur'un sözlerindenmişçesine kabul edildiğini bize göstermektedir.

Sultan Hüseyin Baykara'nın zamandaşı ve arkadaşı Ali Şir Nevayi, Fars dili ile Türk dilini mukayese ettiği Muhakemetü'l-Lugateyn adlı eserinde, hâkimiyet ile dil arasında bağlantı kurarak, hâkimiyetin Arap ve Farslardan Türklere geçmesine paralel olarak Türk diline de rağbetin arttığını vurgulama yoluna gider:

“Hükümranlık Arap ve Fars sultanlarından Türk hanlarına intikal edince Hülegü Han zamanından Sultan-ı Sahib-kıran Timür Kürgen devranına kadar, Türk dili ile tanıtılacak, kayda değer eser ortaya koyabilmiş böyle şairler ortaya çıkmadı. Sultanlardan da biri karşısında söylenebilecek böyle bir şey ulaşmış değildir. Ama Sultan-ı Sahib-kıran Timür Kürgen zamanından onun halefi, oğlu Sultan Şahruh zamanının sonuna kadar Türk dilli şairler ortaya çıktı. O Hazret'in çocukları ve torunlarından da sanat ve edebiyat-şinas sultanlar görüldü. Şairlerden Sekkakî, Haydar Harezmî, Atayî, Mukimî, Yakınî, Emirî ve Gedayî gibiler” (Özönder 1996: 223-224).

1.5. Sultan Hüseyin Baykara Dönemi

Emir Timur'dan sonra Timurlular Devletinin en etkin hükümdarlarının başında Sultan Hüseyin Baykara gelmektedir. Horasan ve Maverâünnehir bölgelerinde mücadelelerle dolu bir hayat sürmüş ve “Ebulgazi” unvanı ile anılmıştır. Ancak Sultan Hüseyin Baykara'nın en büyük hizmeti Türk dili ve kültürünü himaye etmesi olmuştur. Yaşadığı ağır ve dağdağalı devlet hayatına rağmen, bizzat içerisinde bulunduğu muhtelif Türk boylarından düzenlenen ordusu vasıtası ile çeşitli, Türk şive, ağızlarına dolayısıyla halkiyatına, eğlence ve musikisine yakından aşina olma imkânlarını bulmuş, kendi milli edebi Türk zevkini de tatmıştır. E. E. Bertels'in tahminine göre Hüseyin Baykara ordu karargâhlarında, Türk destan edebiyatı ile milli halk oyunlarını dahi dinlemiş ve görmüştür. Bundan dolayı olsa gerektir ki, Ali Şir Nevayi kendi arkadaşı, dostu ve hükümdarı olan Hüseyin Baykara'yı Türk şivelerini en iyi bilenler yanında göstermekten zevklenmiştir (Caferoğlu 1984: 214).

Husayin Boyqaro dek shoh u sulton kam topilgaydur

Ushol Gavharshod yanglig' bilimdon ona jonim bor
Bütün Haydari, TŞC: 37-38

Ulug' Beg, Boyqarolar xidmat aylab hashmating ortdi
Adab yaprog'iga ushbu quvonching sabb bo'lgandur
İbrahim Tinmas, Babur 2008

Ham Husayin Boyqaro vu Mir Ali Shir-i nomdor
Kim ularni ruzigori, davra-i bo-iqtidor
Mecnun Kaysari, Emmini 2008: 198

Muhlis ahli Shoh Husayin Boyqaro
Marqad-i Shir-i Hudoni tuzdi sulton O'zbekim
Abdullah Hakyar, Babur 2008

1.6. Babürlüeler ve Türk Algılaması

Gazi Zahirüddin Muhammet Babür de, Emir Timur ve Sultan Hüseyin Baykara gibi bölge Özbek şairlerinin telmihte bulunduğu idarecilerdendir. Kurduğu devlet, Afganistan, Pakistan ve Hindistan'da 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eden Babür, Nevayî'den sonra Çağatay edebiyatının en mühim şahsiyeti olarak da kabul edilir. En önemli eseri Babürname olarak tanınmış olan Vekayiidir. Sade ve samimi bir dille yazılmış olan bu eser, Türk hatıra edebiyatının ve Çağatay nesrinin şaheseridir. Devrinin olayları hakkındaki en önemli tarih kaynaklarından biridir. Dönemin sadece siyasi olaylarını değil, sosyal ve kültürel hayatını ve dünya görüşünü de eserden anlamak mümkündür (Ercilasun 2004: 423).

Zahirüddin Muhammet Babür hatıratında Türk olduğunu zaman zaman vurgulama ve Türkler hakkında övücü ifadeler kullanma yoluna gider. Hindistan'da Türk hâkimiyetinin kendisinden daha öncesinde de olduğunu ifade ettiğini Bihre şehrine gönderdiği elçi vasıtası ile ifade etmektedir:

“Bu vilayetler eskiden beri Türk'ün olagelmıştır; sakın ola ki korku ve telaşa yol verip halkı bozulmaya bırakmasınlar; bu vilayet halkı ile samimiyetimiz vardır ve yağmalanmayacaktır” (Babürname:419).

Yine Hindistan'da Biyane kalesinde bulunan Nizam Han'a yazdığı Farsça şiirde de:

“E Biyona miri, Turk bilan o'ynashma
Turkning epcillik va mardligi hammaga ayondir
Agar tez kelib, nasihatni quloqqa olmasang

Ayon bo'lgan gapni bayon qilishning nima hojati bor" ⁴ (Boburnoma 1990: 273) diyerek mensubiyetini ve mensubu bulunduğu milletin hasletini övme yoluna gitmiştir.

Babür, Sultan Hüseyin Baykara, Emir Timur, Sultan Mahmut gibi hükümdarla birlikte zikredilmesinin yanı sıra, Biruni, Bidil ve Farabi gibi edebiyat ve sanat ehli ile de birlikte zikredilmektedir:

So'ylagil ey eski torix, qil haqiqat bar-malo

Faxrimizdur Timur u Bobur u Sulton Boyqaro

Fazlulhak Yolçı, RK 2: 128

Davrug'i olamni kezgan Kobil u Balx u Harot

Bobur u Mahmud yanglig' shahsuorim bor ekan

Abdülhamid Age, Emni 2007: 5-6

Albiruni, Bidil u Forobi vu Boburlarning

Chomasi birlan yaratdi turfa doston O'zbekim

Abdulahad Hakyar, Babur 2008

Zahiruddin Bobur sho'hrati olamni tutgandur

Suxan-sanc u suxandon podishoh qahramonim bor

Bütün Haydari, TŞC: 38

Ofarin, yuz ofarin Boburga kim aytgan edi

Shukrulloh iysh yuzlandi vu mihnat qolmadi

Seyfeddin Nuri, TŞC: 240

Babür'ün ordusunun ve devletinin Türk olduğunu, kendisinin de böyle bilip yazdığı gibi Hindistan halkı da bunu böyle bilirdi ve bilmiştir. Babür'den iki yüz yıl sonra onun beşinci göbekten torunu olan Evrengzip Alemgir zamanına ait bir olay bunu gösterir ki; bu olay Dorothy Field'in Religion of the Sikhs adlı eserinde kaydedilmiştir. Sih mürşitlerinden Gobind Singh'e dair şu yazı vardır:

“O vakit Gobind Singh dağ racalarına haber gönderip onların düzenlediği vaftizi kendilerini Türklere karşı korumanın bir çaresi olmak üzere kabul etmelerini rica eder. Racalar da buna karşılık verir: “Her Türk bütün bir keçiyi yiyebilir, biz ki yalnız pirinç yiyoruz, nasıl

⁴ Ba Turk siteza makun, ey miri Biyona
Cholokiyu mardonagin Turk ayonast
Gar zud noyoiyu nasihat nakuni go'sh
Onja ki ayonast chi hojat ba bayonast

böyle kuvvetli adamlarla başa çıkabiliriz. Serçeler şahinleri, çakallar kaplanları öldürebilir mi?" Mürşit ise karşılık olarak vaftiz iksirinin her bir Sih'i birçok Türk'e eş kılabileceğini ve serçelere şahinleri öldürtebileceğini söyler" (Babürname: 16).

2. Türk-Türkistan ilişkilendirilmesi ve mensubiyet

Türk adlandırılması, zaman zaman efsanevi biçimde nakillere dayalı olarak Nuh Peygamberin oğlu Yafes'in oğlu Türk'e kadar götürülmektedir. Afrasiyab (Alp Er Tunga) adı ile de Turan coğrafyası özdeş hale getirilmiştir. 12. yüzyılda kullanılmış olan "müluk-i Türkistan-i Afrasiyabi" veya "al-i Afrasiyab et-Türki" gibi ifadelerden de anlaşılacağı üzere Afrasiyab, Türkistan, Türk kelimeleri ortak kavram alanını paylaşmışlardır. Tarihi derinlik arttıkça Afrasiyab ve Turan ilişkisi öne çıkarılırken, günümüze yaklaştıkça Timur, Baykara, Babür gibi bilinen hükümdarlar ile Türkistan ve Türk ilişkisi bariz bir hale getirilmektedir. Mesela, günümüz Özbek şairleri Nevayî'nin yurdu ile Babür'ün yurdunu Türkistan olarak adlandırmışlardır.

*Sen Bobur u Navoyining yurtisan
Torixindur elga doston Turkiston*

Cevizcani: 243

Daha da ileri gidilerek ata olarak kabul edilen bu sembol isimlerden medet umulmakta ve onlara layık torunlar olunması istenmektedir:

*Timurdan, Boburdan kutamiz madad
Bobolarning ruhi qo'llaydi har dam
Albatta quvanur ota-bobolar
Ular o'rnin tutsa, nabiralar ham*

Alim Kuhken, TŞC: 171

Turan-Afrasiyab-Yafes oğlu ilişkilendirilmesine göre, bugüne daha yakın kısmen de somut bir karşılığı olan Türk-Türkistan ilişkilendirilmesi şiirlerde kimlik göstergesi olarak daha çok kullanılma yoluna gidilmiştir. Turan ülkelerinin en belirgin olanlarından diye gösterilen Türkistan, her ne kadar bugün yekpare bir ülke olmasa da zihinlerde canlılığını korumaktadır. "Turkiston, Turkiston Taronasi (Cevizcani: 201, 248)" gibi başlıklı şiirlerin yanı sıra, içinde "Türkistan" geçen pek çok beyit Özbek şairlerinin şiirlerinde yer almıştır:

*Ushbu no-maqul siyosat qo'lidin
Parchalandi eski Turkistonimiz*

*O'zbekiston Qirg'iziston ot qo'yib
Bo'zdilar afkorimiz azhonimiz*

Cevizcani: 383

*Bu haqdan ko'z yumish imon u vijdonga xalal etgay
Ona Turkiston yanglig' buyuk jannat makonim bor*

Bütün Haydari, TŞC: 38

Türkistan kıymeti bilinmesi gereken ama kıymeti bilinemediği için işgale uğrayıp parçalanmış olan bir yurttur. Genel algılamada “Türkistan” kelimesi, vatan ile eşdeğer görülen “ana” kelimesi ile, orada yaşayanları ise “evlat” kelimesi ile nitelendirilmiştir:

*Hilpirat erk bayrag'ing to bir yuzin bunyodi bor
Ona Turkiston uchun bir botir o'g'loning kelur*

Zikrullah İşanç, Emni 2007: 41

*Seni bergan sutni qiymatini bilmagan inson
Emasdur senga bilgil ey onam avlod-i Turkiston*

Cevizcani: 249

Emir Timur'dan sonra Türkistan'ı kaplayan büyük devletler yerine, daha çok bölgesel hanlıklar hüküm sürse de, Türkistan ismi bütünleştirici özelliğini koruya gelmiştir. Türkistan bölgesinin Rusya'ya ilhak edilen büyük bölümü de bir dönem, Türkistan Eyaleti olarak adını resmiyette devam ettirmiştir. Rusya dışında kalan bölgelerinden Çin sınırlarına dâhil edilmiş olan bölümü, Doğu (Şarki) Türkistan olarak adlandırılmıştır. İran'ın ve Afganistan'ın kuzey bölgeleri ise Güney (Cenubi) Türkistan olarak adlandırılmıştır. Afganistan sınırları içinde kalan bölümü de yine, “tirbend-i Türkistan” veya “Türkistan” olarak adlandırılır ve bu aynı zamanda ülkenin eyaletlerinden birinin de adıdır. Batı ve Doğu Türkistan'da uygulanan ayrıştırma politikalarının sonucu olarak üst kimlikteki Türk algılaması büyük ölçüde yerini alt kimliklerdeki adlara bırakmış olmasına rağmen, Güney Türkistan'da Türk üst kimlik olarak etkinliğini halen korumaktadır:

*O'zum Turk va tilim Turki erur yurtum mening Turon
Kurash maydonida etgum g'anim birlan taqobul men*

Sencer Ömer, Babur 2008

İroda ayla va birlash ayo bo'lingan Turk

....

Zillatga hich bo'yin sunma Turk o'g'lon

Ekrem Mürur, Mürur 2011: 60,61

Turklar demak bir jad avlodi
Unlar erur bir-biga qardosh
Turkistonda kesilsa barmoq
Turkiyada og'rir bosh

Taşkın Bahayi, Emîni 2007: 65

Güney Türkistan'da Türk üst kimliğinin korunmasında, geçmiş zaman diliminde bölgede yaşamış olan ve eserlerinde de Türk, Türkî ifadelerini açıkça kullanan şahsiyetlerin önemli etkileri olmuştur elbette.

4. Kaynaklar

- AKA İsmail (2014), *Timur ve Devleti*, 3. bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ANDHOYİ Metin (2001), *Bağ-i Lalepuş, Divan-i Eşar-i Muhammed Emin Metin Andhoyi* (Naşir: Seyid Nizameddin Andhoyi), Peşaver 1379.
- ARAT Reşit Rahmeti (1991), *Kutadgu Bilig 1 Metin*, 3. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BABUR 2008:
http://www.babur.org/babur/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=40&Itemid=59
- CEVİZCANİ Muhammed Yahya Hafizi (2012), *Hafizi Cevizcanining Muhabbetname Divani*, (Haz: Dürmuhammed Zamani, Baymuhammed Melikyar, Abdürresul Mengli), Kabil 1390.
- COŞKUNER Fahrettin (2004), "Gazneliler Devrinde Nesir", *Nüşa*, sa. 13 - Bahar 2004, s.45-53, (www.doguedebiyati.com/nusha/13/4-Fahrettin_Coskuner_Gazneliler.doc). (17.03.2004).
- EMİNİ, Elhac Muhammed Kazım (2007), *Afganistandaki Özbek Şairleri*, Kabil 1385/2007.
- ERCİLASUN Ahmet Bican (2004), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- GÖKDAĞ Bilgehan Atsız (2002), "Afganistan'da Türklük ve Hazaralar", *Türkler C 20*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 702-722.
- HUNKAN Ömer Soner (2005), "Orta Asya'da X-XIII. Yüzyıllarda "Türk" Adı Üzerine Bazı Kayıtlar", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları*, S 2, s. 5-12.
- KARATAY Osman (2003), *İran ile Turan, Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu*, Ankara: Karam Araştırma ve Yayıncılık.
- LEVEND Agah Sırrı (1984), *Türk Edebiyatı Tarihi*, c.1, Giriş, 2. bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- MANGUBİTİG: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=193900350802366&set=pb.134198173439251.-2207520000.1397248960.&type=3&theater>, 11.04.2014.
- MERÇİL Erdoğan (2007), *Gazneliler Devleti Tarihi*, 2. bs, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- MÜRUR Kazı Muhammed Ekrem (2011), *Pakize Tuygu*, Kabil 1389.
- ÖLMEZ Zuhul Kargı (1996), *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terakime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, Ankara: Simurg Yayınları.
- ÖZÖNDER Sema Barutçu (1996), *Ali Şir Nevayi, Muhakemetü'l-Lugateyn, İki Dilin Muhakemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- RK 2: Rengin Keman, *Tezkire-i Suhanveran-ı Faryab*, c.2, (Haz: Muhammed Kazım Emini), Mezarşerif, 1384/2006.
- SARAY Mehmet (2002), *Afganistan ve Türkler*, Ankara: ASAM Yayınları.
- ŞAMİ Nizamüddin (1987), *Zafname*, (Çev. Necati Lugal), 2. bs., Ankara: TTK Yayınları.

220•TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

SAGUNİY A., Keramatov, H, (1991), Temur Tüzükleri, Gafur Gulam Neşriyatı, Taşkent.

TŞC: EMİNİ Muhammed Kazım (2007), Tezkire-i Şuara-yi Cevizcanan, Kabil 1385

VEKİLZADE Gulam Sahi (2009), Ezgü Niyet, Şiirler Toplamı, Kabil 1387.

YAZICI Tahsin(1994), "Efrasiyab", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 10, İstanbul.

www.yazmalar.gov.tr/elyazmaciligimiz_tr.php (17.03.2014).